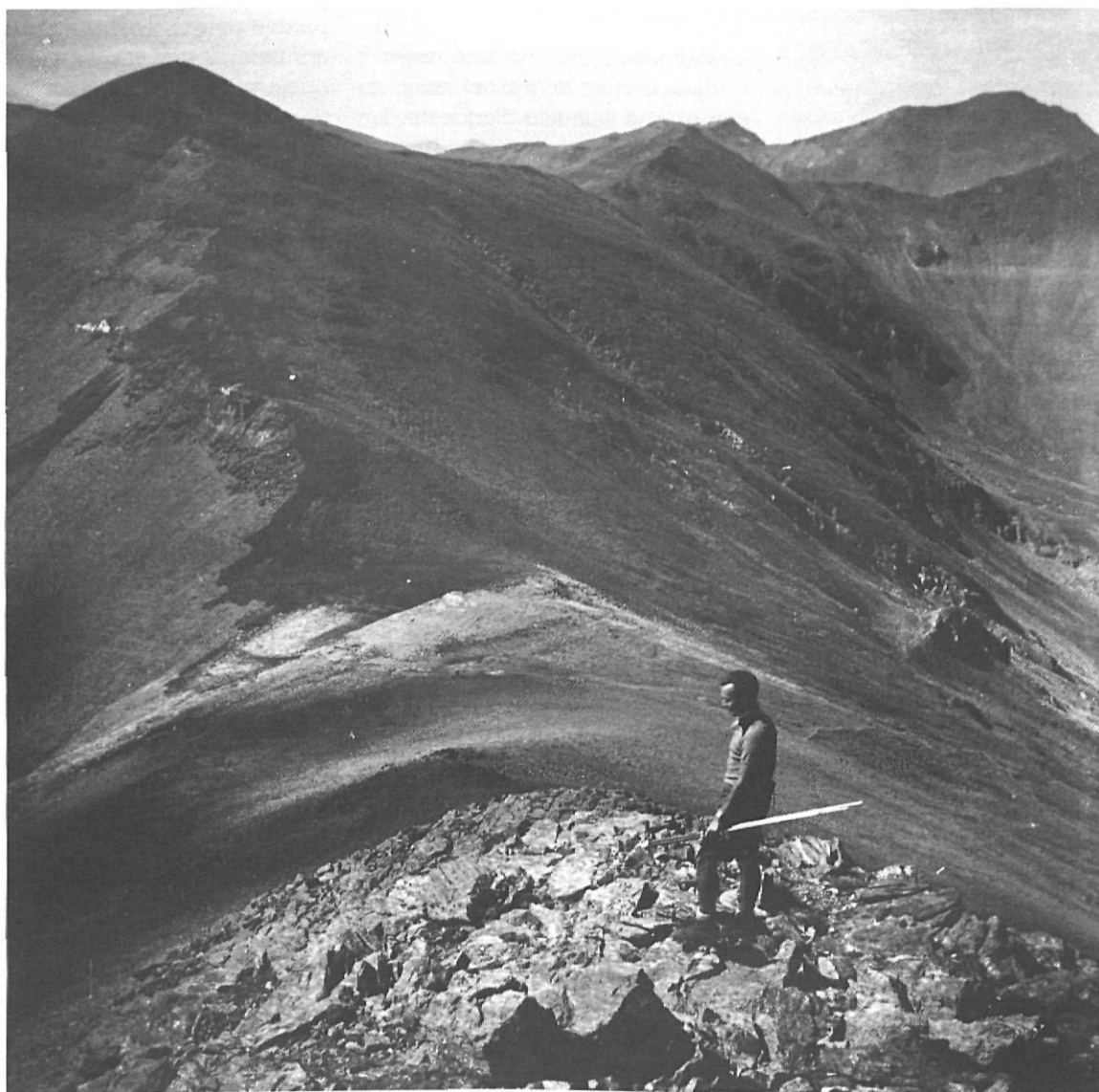
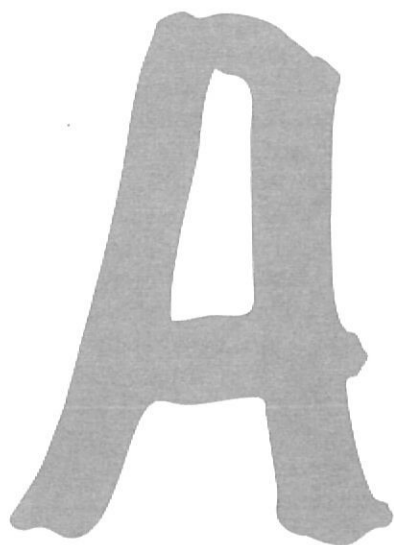

Viatgers i excursionistes de l'entre-dos-segles a Catalunya

Lluís Casassas i Simó

Algunes vegades ha estat assenyalat que l'interès per la ciència i l'afany de divulgar el resultat de les recerques, interès i afany que es manifestaren clarament en alguns dels científics de la segona meitat del segle dinou, foren herència deixada pels il·lustrats que, ja al seu temps, havien començat la recerca dels camins que els apropessin al coneixement de les coses, alliberant-los, al mateix temps, de l'«estretor dogmàtica» que els havia endogalat i de l'acatament absolut a les afirmacions pretèrites de mestres indiscutibles.

També és sabuda la manca d'estudis de nivell universitari a Barcelona, que havia dificultat, tot i que el paper abnegat, suplent i valuós d'alguns naturalistes i d'algunes institucions, el pas de les ciències naturals a un nivell de rigor científic ben alt.

Tot i això, l'estudi de la naturalesa va atreure ben aviat l'atenció dels homes de mitjan segle. Alguns, per compromís científic, volgueren conèixer directament el país que estudiaven i pensaren fer-ne l'inventari. D'altres uniren aquesta inquietud per la ciència a la seva dedicació a la pràctica de l'excursionisme, ben arrelada a Catalunya.

Això féu que s'emprenguessin «expedicions» a les muntanyes, amb un carregament considerable de bones intencions científiques, expedicions que avui farien somriure qualsevol menja-quilòmetres, que avui segueixen les mateixes muntanyes carregats de sacs, motxilles i d'altres estris indispensables...

La muntanya, i sobretot la muntanya del Montseny —que per alguna cosa fou batejada com «l'escola falaguera de l'excursionisme»— i el més difícilment assequible Pirineu va atreure de seguida l'atenció dels excursionistes científics, o, potser millor, dels científics que es llançaven a l'aventura de l'excursió. La muntanya es considerava com un centre privilegiat d'observació

científica que, alhora, permetia gaudir d'un espectacle no previst, no habitual i grandios.

L'excursionisme científic, mogut pel desig de saber i d'instruir-se com a únic motor, havia nascut a Suïssa, gràcies a l'actuació d'un home com Saussure. Més endavant, persones com Bridel i els altres del seu cercle, especialment gent de Lausana, afegiren a l'excursionisme un to polític i de retrobament nacional que va ésser comprès i admès de seguida pels catalans de la renaixença.

D'altra part, poetes i narradors estaven immersos en el culte a la naturalesa, corrent que persistí força temps. Eren poetes i narradors excursionistes que empenien les seves «expedicions» científiques moguts per motius científics (l'arqueologia, la filologia, la diversitat jurídica, la ciència natural...), estètics i patriòtics. Només cal recordar els noms de Victor Balaguer, Jacint Verdaguer, Raimon Casellas, Guerau de Liost, Joan Maragall, Casas i Amigó, Massó i Torrents, etc.

Els excursionistes, en general, eren gent de la ciutat, membres de la burgesia ascendent que retia culte al progrés i a la raó, en un moment de consolidació de la seva classe i de tota la vida ciutadana: no ha d'estranyar, doncs, que l'excursionisme hagués adquirit, ja de bona hora, un tarannà conservador i urbà.

Aquests excursionistes, plens de curiositat, van pretendre el coneixement el més exacte possible del país, van intentar d'inventariar-lo i descriure'l i van assajar de difondre els seus coneixements, tant a través de relacions científiques i literàries que publicaven a les revistes, i de conferències a acadèmies i centres excursionistes, com mitjançant la premsa, la novel·la, l'assaig, la poesia.

No es pot oblidar el paper que tingueren els pedagogs en aquesta onada excursionista. Des de la fi de segle un corrent poderós de reforma i de recerca va somoure el magisteri català que, com tants

DOSSIER

Viatges i viatgers

altres estaments del país, no s'havia caracteritzat per la seva èdria renovadora. Eren uns mestres, els que abraçaren l'excursionisme, que en aquells anys prengueren part als debats que es mantingueren sobre les aportacions teòriques més agosarades o, almenys, més innovadores. Era motiu constant de confrontació permanent qualsevol afirmació que apareixia dels pedagogs més rellevants i s'assajaren gran quantitat de models educatius proposats. Pestalozzi, Dewey, Fröbel, Herbart, Decroly i, més endavant, Claparède, Wallon o Makarenko, eren llegits, coneguts, traduïts, i les seves doctrines eren aplicades, discutides i divulgades.

Doncs bé, no cal oblidar que molts d'aquells autors que llegien àvidament, propiciaven l'excursió com un dels mètodes formatius principals, fet que enfortia els seus arguments contra un ensenyament bàsicament informatiu.

Tampoc no es pot oblidar que alguns dels mestres més inquiets havien estudiat a l'Escola Normal de Madrid o, directament, a la Institución Libre de Enseñanza (Palau Vera, Santaló, Rosa Sensat, etc.) on la pràctica de l'excursió científica escolar hi estava plenament acceptada.

No s'oblidi, tampoc, que molts dels mestres catalans d'aquest inici de segle havien passat per l'Escola de Mestres de Joan Bardina (A. Martorell, E. Casassas, J. Parunella, Sort, Fornaguera, etc.), escola on es

practicà l'«expedició científica» amb assiduitat. Val la pena citar l'expedició que, a mitjan dècada dels anys deu, efectuaren a peu, sortint de Barcelona fins a la vall de sant Marçal, per Cardedeu, pujant a les Agudes i al turó de l'Home, i per Sant Celoni, la Pedra Gentil, el Corredor i el Maresme, cap a Badalona, amb un plec de dades considerable.

Tots aquests mestres, quan havien de sortir amb els seus alumnes, anaven, abans, a «preparar» l'excursió que després havien de fer, i això volia dir, moltes vegades, anar a descobrir camins i a fixar itineraris, a localitzar elements arquitectònics i romanalles d'artesania local o indrets paisatgístics notables. No solament intentaven renovar el coneixement del país, sinó que, molt sovint, anaven a crear-lo.

Un grup assenyalat d'aquells mestres es trobava a Girona i formaven part dels pedagogs organitzats al voltant del cercle de Joaquim Costa. Aprengueren a efectuar excursions científiques dirigides a les comarques dels entorns de la ciutat. «Descobriren», describiren i inventariaren la vall de sant Daniel, Montjuïc, Canet d'Adri, les Gavarres, etc. A la seva tasca s'afegí, aviat, la del grup de Santaló, de Rahola i de la gent de l'Institut de Batxillerat, on es va comptar, durant uns anys, amb la tasca científica, eficient i abranda del professor de física i química, Josep Estalella, l'analista

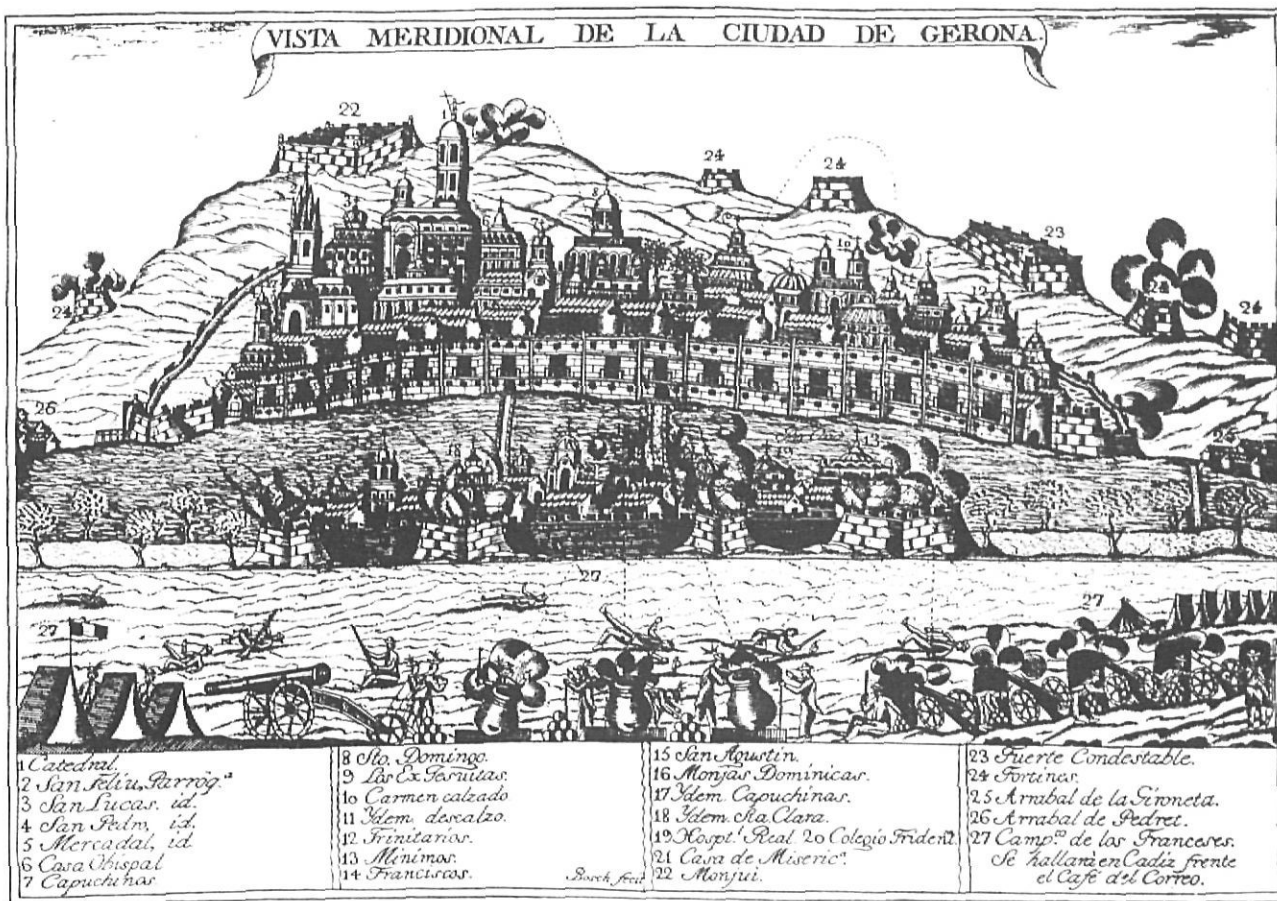
del Pastoral, dels fenòmens meteorològics, de l'estudi de la natura que uns anys després introduí i desenvolupà a la pràctica diària de l'Institut-Escola de Barcelona, que dirigí fins a la mort.

D'aquesta manera es formaren els primers herbaris, s'aixecaren els primers mapes, es recolliren els primers índex lexicogràfics i les primeres relacions de la toponímia tan rica i extensa de les terres catalanes i es redactaren les primeres guies excursionistes amb pròlegs que es convertiren en petites monografies locals.

Ja es pot veure, amb els noms que s'han anat citant, que el treball de creació previ de la geografia catalana fou el resultat de l'acció d'homes procedents de professions diverses, amb preocupacions diverses, entre els quals es trobaven, principalment, naturalistes, urbanistes i historiadors, i d'un conjunt de ciutadans preocupats i interessats per la relació home-natura i per la defensa de l'entorn, d'homes preocupats i interessats per les qüestions derivades dels assentaments urbans i per l'estructura territorial i política de Catalunya.

Els viatges i les excursions posaven en contacte aquella gent amb la realitat del país i ajudaven a inserir-se en la societat existent, a formar una determinada visió humanística de la vida i una determinada moral; creien que la pràctica de l'excursionisme havia d'ajudar els homes a desenvolupar en tots sentits «el seu esperit

crític i la seva capacitat de participar amb responsabilitat a la vida social».

Tota una colla de científics empenqué, de manera especial, la tasca de «descobrir» les comarques gironines. Aquestes terres, per la seva heterogeneïtat, per la complexitat de la seva estructura geològica i morfològica, pels enigmes i problemes que presenten algunes contrades (estany de Banyoles, zona volcànica, evolució de les costes, glacialisme, etc.) van atraure aviat l'atenció dels excursionistes científics, dels naturalistes, antropòlegs, historiadors i arqueòlegs.

Hom pot cercar alguns precedents llunyans d'aquests «descobridors».

— Joan de MINUART, nascut a Barcelona el 1693, que fou botànic i apotecari a Sant Cugat del Vallès. Va recórrer les contrades gironines i hi aplegà un herbari notable. Acabà la vida com a professor al Jardí Botànic de Madrid (1768).

— Josep QUER i MARTÍNEZ (Perpinyà 1695-Madrid 1764) efectuà expedicions sistemàtiques per les comarques gironines per herboritzar.

— Antoni de BOLÒS (1714-1772) efectuà expedicions acompanyat del seu sogre Joan de Minuart i de Josep Quer.

— Xavier de BOLÒS (1773-1844) confirmà la tradició naturalista de la família. Efectuà estudis de la Garrotxa acompanyat del clergue i naturalista francès Pierre André Pourret (Narbona 1754-Santiago de Galicia 1818), sacerdot que en advenir la Revolució es va exiliar i fixà la seva residència a Barcelona. De Pourret es conserven treballs importants sobre les flors del Pirineus i de Montserrat. Xavier de Bolòs «descobrí» la regió volcànica i elaborà un herbari molt interessant. Va escriure Las formaciones volcánicas de la provincia de Gerona.

Ja en ple segle XIX són notables les següents «expedicions» científiques per terres gironines:

– Les efectuades per Esteve PALUZIE i CANTALOZELLA (Olot 1806-Barcelona 1873) que deixà una obra important com a pedagog, naturalista, historiador i editor. Exercí de mestre de minyons al Vallès i arribà a Inspector General d'Antiguetats de Catalunya, València i Aragó. L'any 1860 publicà —fruit dels seus estudis sobre el terreny— la guia Olot, su comarca y sus extinguidos volcanes. Su historia.

– Carles BOSCH de la TRINXERIA (Prats de Molló 1831-la Jonquera 1897). Estudià arts i lletres. La seva folgada posició econòmica li permeté de dedicar-se a les seves afeccions científiques i literàries. Va recórrer, especialment, tots els Pirineus orientals, en les seves relacions escrites denota un grau d'observació notable i hi és patent el seu coneixement de la vida rural. Deixà treballs d'erudició sobre etimologia, folklore, botànica i agricultura. És un dels més representatius entre els excursionistes que combinaren la seva dèria de córrer muntanyes amb la investigació científica. D'ell són significatius llibres com Records d'un excursionista (1887), Pla i muntanya (1888), entre d'altres.

– El farmacèutic, arqueòleg, geòleg i historiador Pere ALSIUS i TORRENT (Banyoles 1839-1915), va ésser un constant visitant de les comarques que envolten la ciutat. Fou assidu col·laborador de «La Renaixença». Va ésser en una de les seves propietats on es descobrí la «mandíbula de Banyoles» que ell ajudà a analitzar.

– Francesc UBACH i VINYETA (Tiana 1843-Barcelona 1913) fou un escriptor i historiador que havia col·laborat amb Aulèstia i Pijoan, amb Guimerà, amb Briz, amb Roca i Roca, etc. Amb alguns d'ells visità la regió de Girona i en féu descripcions interessants. A Aulèstia, d'aquestes excursions científiques i, segurament, de la seva posició ideològica, li quedà una tendència a una

valoració considerable dels aspectes físics de la naturalesa.

– Estanislau Vayreda i Vila (Olot 1848-1901) era un altre dels botànics i farmacèutics interessats per les expedicions científiques. Col·laborà amb Antoni Cebrià Costa, amb qui efectuà algunes excursions de treball en les quals van dur a terme estudis florístics de gran valor. Va recórrer bona part de Catalunya, en especial els Pirineus orientals, la Garrotxa i l'Empordà. Entre les obres redactades per Vayreda destaquen, entre d'altres, l'Excursió botànica al Baix Camp (1881), els Nuevos aspectos de la flora catalana (1882), el Catàleg de la flora de la Vall de Núria

(1882), Les plantes de Catalunya (1901) i l'Excursió botànica a Tossa (1890).

– Com és natural, Ramon ARABIA i SOLANAS (Mataró 1850-Barcelona 1902), considerat com un dels pares i promotors de l'excursionisme català, que fou president de l'Associació Catalanista d'excursions científiques i fundador de l'Associació Catalana d'Excursions, va recórrer les contrades gironines i en va deixar narracions plenes d'interès, algunes d'elles publicades a l'«Anuari de l'Associació Catalanista d'Excursions»: estudis molt interessants sobre els volcans i la terra d'Olot, plenes de notícies de gran valor, De Ripoll a

Girona (1883), la Vall d'Hostoles (1893), D'Amer a Banyoles, etc.

– Ramon de BOLÒS i SADERRA (1852-1914), també deixeble i seguidor d'Antoni Cebrià Costa, deixà, fruit dels seus viatges d'estudi, Els fòssils d'Olot (1881), la Guia d'Olot i comarca (1895) i l'itinerari o guia de la vila de Olot y su comarca (1895).

– Josep GELABERT i RINCON (el Morell 1859-Llagostera 1936), estudià belles arts a Olot amb Vayreda. Hi va escriure la Guia il·lustrada d'Olot i ses valls (1908) on quedà palès el seu coneixement de la contrada, adquirit després de recórrer-la amb bons companys i interès despert.

– Artur OSONA i FORMENTÍ (Barcelona 1840-1901), com Aulèstia, considerava que «l'excursionisme porta un coneixement del territori, sobretot l'aspecte físic, ja que el medi natural conté les condicions que determinen l'home». Per això, les seves guies, in comptables, són plenes de detalls que només el seu esperit d'observador sabé copsar. Cal veure, entre d'altres relatives a la regió de Girona, les guies del Montseny (1880) i del Collsacabra (1888), els itineraris de la Mare de Déu del Mont, Banyoles i Besalú (1881), de la Regió occidental de la província de Girona (1883), Des de Port de la Selva (1886), etc.

– Pere BARNILS i GIOL (Centelles 1882-Barcelona 1933), filòleg i fonetista, fou un dels col·laboradors en la redacció del Diccionari General de la Llengua Catalana, de l'Institut d'Estudis Catalans. Tant per la recopilació de mots com per fixar-ne la fonètica exacta, recorregué, incansable, comarca darrera comarca.

Abans de cloure aquest article convindria citar un parell de fets:

1. En primer lloc, és necessari rescatar de l'oblit relatiu en què quedà el polifacètic Cels GOMIS i MESTRES (Reus 1841-Barcelona 1915), setembrí il·lustre, historiador, excursionista incansable, naturalista, geògraf..., i el de

Joaquim BOTET i SISÓ (Girona 1846-Barcelona 1917), arqueòleg, numismata, historiador, periodista («Lo Geronès», «Revista de Girona», «L'Avenç», «la Gramalla», etc.) president de l'Associació Literària de Girona, foren dos destacats investigadors que ho van recórrer tot i ho van conèixer tot. GOMIS va escriure el tom III de la Geografia General de Catalunya dirigida per Carreras i Candi, dedicat a la província de Barcelona, i Botet el dedicat a la província de Girona. Tot ho anaren a comprovar i, per això, són unes deus encara de gran valor que no es poden negligir. Gomis va escriure sobre Lo llamp i els temporals (1884), sobre Meteorologia i agricultura popular (1888), sobre zoologia popular catalana, sobre botànica popular, sobre la lluna segons el poble i sobre Lo Vallès, monografia de 1904. Botet va escriure les primeres notícies científiques sobre Empúries, sobre els sepulcres romano-cristians, sobre el comtat de Girona i, principalment, sobre les monedes catalanes.

Tant a l'un com a l'altre, la seva curiositat, el seu rigor científic, la seva dedicació total a l'estudi, els portaren a un lloc destacat entre els homes de l'entredos-segles.

2. La relació que s'ha fet en aquest article no és exhaustiva, ni de bon tros. S'hauria de parlar de Miquel CUNÍ (Excursió entomològica i botànica a Camprodon 1889), de Tomàs LLETGET (Excursió a Caldes de Malavella, 1881), de Joan NOGUER (Una excursió a Saus, Llampalles i Vilahur), de Lluís M. VIDAL (Investigaciones de hidrología subterrànea en la comarca de Bañolas, 1908, i Excursió a Cadaquers y Sant Pere de Rodas, 1898), de les guies de C.A. TORRAS (Camprodon, 1902, Berguedà i Pirineu Català, 1905) entre moltes més, dels treballs geogràfics de Jaume BROSA (1893), l'assaig sobre les repercussions de les excursions d'estu-

di, que tanta importància tingueren en el programa d'Odon de BUEN, de FONT i SAGUÉ, de FLOS i CALCAT, de BLASI, etc.

3. També s'hauria de parlar dels treballs de camp que efectuaren per tota Catalunya i, en especial, pel seu finisterre nord-oriental, cadascun en èpoques diferents, els geògrafs francesos Marcel CHEVALIER i Pierre DEFONTAINES. Fruit de les seves caminades ens han deixat descripcions i interpretacions molt interessants, amb hipòtesis atrevides per precipitades.

4. Finalment, no es pot deixar de parlar del paper de Pau VILA. Les comarques gironines, tant les del pla com les de la muntanya, foren objecte de moltes visites d'estudi. Portà Blanchard al Pirineu (1922-1923) quan el professor francès va visitar Catalunya invitat per la Mancomunitat; hi portà després Max Sorre (1930), amb qui aquell mateix any havia visitat Andalusia; hi treballà amb Henri-Marcel Gaussen el 1932, amb qui va recórrer des de l'Alt Empordà i la Garrotxa fins al Pallars; i hi estudià els aspectes humans amb Daniel Faucher, cap al 1934.

Pau Vila també va recórrer aquestes mateixes contrades durant el treball de la Ponència de la Divisió Territorial. Quan l'any 1976 anà a la Cerdanya amb la Societat Catalana de Geografia, hi dirigí el treball de camp junt amb Solé i Sabarís i hi pogué presentar una interpretació del paisatge, que era demostració del seu coneixement adquirit amb el seu caminar i la seva curiositat infinita.

Perquè Pau Vila va dir dels científics excursionistes unes paraules que molt bé li podrien ésser aplicades: «Són excursionistes que no s'acontenten a desplegar llurs activitats amb l'assoliment d'una satisfacció física, sinó que tenen la fal·lera de saber més del que veuen».

Lluís Casassas és geògraf de l'Institut d'Estudis Catalans